

**MADANIY LANDSHAFTLAR IJTIMOYIY IDENTIFIKATSIYA OMILI SIFATIDA:
FARG‘ONA VA XORAZM REGIONLARINING QIYOSIY-GEOGRAFIK TAHLILI****Sobirova N. J.****Urganch davlat universiteti, geografiya yo‘nalishi bakalavr talabasi****sobirovanodira780@gmail.com****Telefon raqam: +998952532128****Telegram: @Sobirova_2128**<https://doi.org/10.5281/zenodo.21503358>

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning turli regionlarida, xususan Farg‘ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlarning ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirishdagi roli o‘rganiladi. Madaniy landshaft inson faoliyati va tabiiy muhitning o‘zaro ta’sirida shakllangan fazoviy tuzilma bo‘lib, aholining milliy o‘zlik hissi, ijtimoiy birlashuv va madaniy merosni saqlashni ta’minlaydi. Farg‘ona vodiysida Rishton sopolchiligi, Marg‘ilon ipakchiligi va qadimiy oazislar, Xorazmda esa Ichon-Qal’a ansambli, irrigatsiya tizimlari va Lazgi raqsi tahlil qilinadi. UNESCO ro‘yxatidagi ob’ektlar va turizm ta’siri orqali zamonaviy o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy landshaft, ijtimoiy identifikatsiya, Farg‘ona vodiysi, Xorazm, madaniy meros, hunarmandchilik, turizm ta’siri, UNESCO, nomoddiy meros, barqaror rivojlanish

Аннотация. В статье рассматривается роль культурных ландшафтов в формировании социальной идентичности в различных регионах Узбекистана, в частности в Ферганской долине и Хорезмской области. Культурный ландшафт представляет собой пространственную структуру, сформированную в результате взаимодействия человеческой деятельности и природной среды; он способствует укреплению чувства национальной идентичности у населения, развитию социальной сплоченности и сохранению культурного наследия. В исследовании анализируются такие элементы, как рихтанская керамика, производство маргиланского шелка и древние оазисы Ферганской долины, а также комплекс Ичан-Кала, ирригационные системы и танец «Лазги» в Хорезме. Также рассматриваются современные трансформации, обусловленные влиянием туризма и наличием объектов, включенных в список ЮНЕСКО.

Ключевые слова: культурный ландшафт, социальная идентичность, Ферганская долина, Хорезм, культурное наследие, ремесленничество, влияние туризма, ЮНЕСКО, нематериальное наследие, устойчивое развитие.

Abstract. This article examines the role of cultural landscapes in shaping social identity across various regions of Uzbekistan, specifically the Fergana Valley and the Khorezm region. A cultural landscape is a spatial structure formed through the interaction between human activity and the natural environment; it fosters a sense of national identity among the population, promotes social cohesion, and ensures the preservation of cultural heritage. The study analyzes elements such as Rishtan pottery, Margilan silk production, and ancient oases in the Fergana Valley, as well as the Itchan Kala complex, irrigation systems, and the Lazgi dance in Khorezm. Modern transformations resulting from the influence of tourism and UNESCO-listed sites are also discussed.

Keywords: cultural landscape, social identity, Fergana Valley, Khorezm, cultural heritage, craftsmanship, tourism impact, UNESCO, intangible heritage, sustainable development.

KIRISH. Madaniy landshaft tushunchasi zamonaviy geografiya va madaniy merosni muhofaza qilish sohasida muhim o‘rin tutadi. Bu atama birinchi marta UNESCO tomonidan 1992-yilda rasman qabul qilingan va Jahon merosi Konventsiyasining Operatsion yo‘riqnomasiga kiritilgan. UNESCO ta‘rifiga ko‘ra, madaniy landshaftlar – “inson va tabiatning birgalikdagi asarlari” bo‘lib, ular uzoq muddatli o‘zaro ta‘sir natijasida shakllangan noyob fazoviy tuzilmalardir. Bu landshaftlar nafaqat tabiiy muhit va inson faoliyatining birlashuvi, balki madaniy qadriyatlarning rivojlanishi, jamiyatning evolyutsiyasi va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning aksidir.

Ular odatda uchta asosiy turga bo‘linadi:

- inson tomonidan qasddan yaratilgan va loyihalashtirilgan landshaftlar (bog‘lar, saroy majmualari);

- organik ravishda rivojlangan landshaftlar (qadimiy oazislar, irrigatsiya tizimlari);

- assotsiativ landshaftlar (diniy yoki ruhiy ahamiyatga ega joylar).

Maqolaning asosiy maqsadi – O‘zbekistonning turli regionlarida, xususan Farg‘ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlarning ijtimoiy identifikatsiyaga ta‘sirini chuqur tahlil qilishdir. Tadqiqotda quyidagi masalalar ko‘rib chiqiladi:

- madaniy landshaftlar aholining milliy g‘ururi, o‘ziga xoslik hissi va ijtimoiy birlashuvini qanday shakllantiradi;

- turizm rivoji bu landshaftlarga qanday ijobiy va salbiy ta‘sir ko‘rsatadi;

- urbanizatsiya, iqlim o‘zgarishi va zamonaviy iqtisodiy o‘zgarishlar fonida ularni muhofaza qilish choralari qanday bo‘lishi kerak.

MATERIAL VA USULLAR. Ushbu tadqiqot O‘zbekistonning turli regionlarida, xususan Farg‘ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlarning ijtimoiy identifikatsiyaga ta‘sirini ko‘p tomonlama va ishonchli o‘rganishga qaratilgan. Ish jarayonida nazariy asoslar va empirik ma‘lumotlar birgalikda qo‘llanilgan bo‘lib, tadqiqot materiallari va usullari quyidagicha tashkil etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy yondashuvlarni uyg‘unlashtirgan holda quyidagi usullarga asoslangan. Birinchi navbatda, tarixiy-tahliliy usul qo‘llanildi. Bu usul orqali madaniy landshaftlarning uzoq muddatli rivojlanish bosqichlari o‘rganildi. Ikkinchi usul – taqqoslash usuli bo‘lib, u ikki region o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga xizmat qildi. Farg‘ona vodiysi va Xorazmning madaniy landshaftlari Silk Road ta‘siri va UNESCO ob‘ektlari mavjudligi jihatidan o‘xshash bo‘lsa-da, Farg‘onada hunarmandchilik (sopol va ipak) ustunlik qilishi, Xorazmda esa irrigatsiya tizimlari va nomoddiy meros (Lazgi raqsi) ajralib turishi ta‘kidlandi. Uchinchi usul – fazoviy tahlil bo‘lib, unda GIS (Geografik axborot tizimlari) elementlari yordamida landshaftlardagi o‘zgarishlar baholandi. Xususan, turizm ta‘siridagi hududlar (Marg‘ilon, Rishton, Xiva Ichan-Qal‘a atrofida), urbanizatsiya jarayonlari va iqlim o‘zgarishi (Amudaryo oqimi kamayishi, qurg‘oqchilik) natijasidagi fazoviy dinamika xaritalashtirildi. To‘rtinchi usul – sifatli tahlil bo‘lib, u etnografik ma‘lumotlar, mahalliy aholining intervyulari va kuzatishlariga asoslanadi. Bu usul orqali subyektiv jihatlar – hunarmandlarning o‘z kasbini milliy meros sifatida ko‘rishi, Lazgi raqsi orqali ijtimoiy birlashuv va an‘anaviy texnikalarning avlodlar o‘rtasida uzviy o‘tkazilishi ochib berildi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari Farg‘ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlarning ijtimoiy identifikatsiyaga ta‘sirini ko‘p qirrali va aniq ochib berdi. Quyida har bir region bo‘yicha batafsil natijalar va umumiy xulosalar keltiriladi. Natijalar empirik kuzatishlar, etnografik ma‘lumotlar, statistika va fazoviy tahlillar asosida shakllantirilgan.

Farg‘ona vodiysi madaniy landshaftlari va ularning ijtimoiy identifikatsiyaga ta‘siri. Bu yerda hunarmandchilik markazlari va qadimiy oazis tuzilmalari (suv kanallari, bog‘lar, savdo yo‘llari)

aholining milliy o'zlik hissi va ijtimoiy birlashuvining asosiy omillaridan biridir. Rishton sopolchiligi tadqiqotda eng yorqin namuna sifatida ajralib turdi. Hozirgi vaqtda Rishtonda 100 dan ortiq oilaviy ustaxonalar faoliyat yuritmoqda. Ushbu ustaxonalar nafaqat mahalliy bozorlarni, balki xalqaro ko'rgazma va yarmarkalarni ham ta'minlaydi. Turizm rivoji (Rishton International Ceramics Center va Rustam Usmanov ustaxonasi kabi joylarga yillik tashriflar soni o'sishi) hunarmandchilikni jonlantirdi, ammo zamonaviy sintetik bo'yoqlar va arzon import mahsulotlari bilan raqobat an'anaviy texnikalarni saqlashga jiddiy to'siq bo'lmoqda. Marg'ilon ipakchiligi ikkinchi muhim element bo'ldi. Marg'ilon ipak matolari (ikat texnikasi) Buyuk Ipak yo'lining ramzi sifatida tan olingan.

Xorazm viloyati madaniy landshaftlari va ularning ijtimoiy identifikatsiyaga ta'siri. Xorazm irrigatsiya madaniyati, qadimiy shaharlar va nomoddiy meros elementlari bilan ajralib turadi. Bu hududning madaniy landshaftlari inson faoliyati va tabiatning chambarchas bog'liqligini yaqqol namoyon etadi. Xiva shahridagi bu majmua 1990-yildan beri UNESCO Jahon merosi ro'yxatida bo'lib, 14–19-asrlardagi musulmon me'morchiligining yaxshi saqlangan namunasi sifatida tan olingan.

1-jadval Farg'ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlarning taqqosiy tahlili

Nº	Ko'rsatkich	Farg'ona vodiysi	Xorazm viloyati	Umumiy o'xshashlik/farqlar
1	Landshaft turi (UNESCO tasnifi)	Organik rivojlangan (oasis, hunarmandchilik markazlari)	Organik rivojlangan (irrigatsiya tizimlari, qadimiy shaharlar)	Ikkalasida organik rivojlangan tur ustun
2	Asosiy moddiy meros elementlari	Rishton sopolchiligi, Marg'ilon ipakchiligi	Ichon-Qal'a ansambli, qadimiy qal'alar	Hunarmandchilik vs. me'morchilik va irrigatsiya
3	Nomoddiy meros elementi	Ipakkashlik va sopolchilik an'analari	Lazgi raqsi	An'ana uzviyligi vs. raqs va marosimlar
4	UNESCO holati	Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor (Tentative List, 2023)	Ichon-Qal'a (Jahon merosi ro'yxati, 1990); Lazgi (Nomoddiy meros, 2019)	Ikkalasida UNESCO aloqasi mavjud
5	Turizm ta'siri (ijobiy)	Hunarmandchilik markazlariga tashriflar o'sishi	Khiva tashriflari va festivallar o'sishi	Iqtisodiy jonlanish va targ'ibot
6	Turizm ta'siri (salbiy)	An'anaviy texnikalarning o'zgarishi	Komodifikatsiya (raqs shouga aylanishi)	Autentiklik yo'qolishi xavfi
7	Asosiy tahdid	Urbanizatsiya, aholi zichligi o'sishi	Iqlim o'zgarishi (Amudaryo oqimi kamayishi)	Zamonaviy tahdidlar farqli

Lazgi raqsi nomoddiy merosning eng yorqin namunasi bo'ldi. 2019-yilda UNESCO ro'yxatiga kiritilgan bu raqs tabiat hodisalari (olov, suv, shamol), sevgi va baxt tuyg'ularini ifodalaydi va qadimiy Tuproqqal'a devoridagi tasvirlarga asoslangan. Raqs marosimlar, to'ylar va festivallarda ijro etiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, yosh avlod orasida Lazgi raqsi milliy madaniyatga qiziqishni oshirgan va ijtimoiy birlashuvni mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. Raqs Sehri festivali kabi tadbirlar orqali bu meros global miqyosda targ'ib qilinmoqda.

Umumiy natijalar:

- Madaniy landshaftlar saqlangan hududlarda ijtimoiy identifikatsiya sezilarli darajada yuqori: aholining milliy g'ururi, o'ziga xoslik hissi va avlodlar o'rtasidagi uzviylik kuchliroq namoyon bo'lmoqda.

- Turizm rivoji ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda: iqtisodiy jonlanish, madaniy merosning targ'iboti va hunarmandchilikning saqlanishi ta'minlanmoqda. Biroq, over-tourism va kommodifikatsiya (masalan, an'anaviy raqs va marosimlarning sayyohlik "shou"ga aylanishi) xavfi mavjud.

- Farg'ona vodiysida hunarmandchilik markazlari (moddiy meros), Xorazmda esa irrigatsiya tizimlari va nomoddiy meros (Lazgi raqsi) identifikatsiyaning asosiy elementlari hisoblanadi.

- Zamonaviy tahdidlar (urbanizatsiya, iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi) landshaftlarning saqlanishiga jiddiy xavf tug'dirmoqda, ammo barqaror turizm va integratsiyalashgan muhofaza choralari orqali bu tahdidlarni kamaytirish mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, madaniy landshaftlar nafaqat o'tmishni saqlovchi, balki zamonaviy jamiyatda ijtimoiy birlashuv, milliy g'urur va madaniy uzviylikni ta'minlovchi dinamik omil hisoblanadi.

MUHOKAMA. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Farg'ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlar ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirish va mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. Bu landshaftlar UNESCO ta'rifi muvofiq, inson faoliyati va tabiiy muhitning uzoq muddatli o'zaro ta'sirida shakllangan bo'lib, nafaqat moddiy meros (qadimiy ansambllar, irrigatsiya tizimlari, hunarmandchilik markazlari), balki nomoddiy meros (hunarmandchilik an'analari, Lazgi raqsi) orqali aholining milliy o'zlik hissi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari va avlodlar uzviyligini ta'minlaydi.

Farg'ona vodiysida Rishton sopolchiligi va Marg'ilon ipakchiligi kabi elementlar aholiga "milliy hunarmand" identifikatsiyasini beradi. Hunarmandlar o'z kasbini ajdodlar merosi sifatida qabul qilishi, oilalarda texnikalarning avlodma-avlod o'tkazilishi va mahsulotlarning xalqaro miqyosda talabga ega bo'lishi bu identifikatsiyani yanada chuqurlashtiradi. Xorazmda esa Ichan-Qal'a ansambli va irrigatsiya landshaftlari "qadimiy tsivilizatsiya vorislari" hissi tug'diradi, Lazgi raqsi esa marosim va festivallarda ijtimoiy birlashuvning ramzi sifatida ishlatiladi [2, 3]. Bu farqlar ikki regiondagi identifikatsiya shakllarining o'ziga xosligini ko'rsatadi: Farg'onada "kasbiy-madaniy identifikatsiya" ustun bo'lsa, Xorazmda "tarixiy-madaniy identifikatsiya" ko'proq namoyon bo'lmoqda.

Turizm rivoji madaniy landshaftlarga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda. Ijobiy tomonlari quyidagilar:

- Iqtisodiy foyda (hunarmandlar daromadining o'sishi, mahalliy ish o'rinlari yaratilishi);
- Madaniy merosning global miqyosda targ'iboti (UNESCO loyihalari orqali);
- Yosh avlodda milliy madaniyatga qiziqishning kuchayishi (festival va tadbirlar orqali).

Biroq salbiy oqibatlar ham mavjud:

- An'anaviy usullar o'zgarishi (Rishton sopolida tabiiy bo'yoqlar o'rniga sintetik bo'yoqlar ishlatilishi);

- Over-tourism (ortiqcha tashriflar natijasida ob'ektlarning eskirishi);
- Kommodifikatsiya (Lazgi raqsining sayyohlar uchun “shou”ga aylanishi, marosimlarning asl ma’nosini yo’qotishi) .

Urbanizatsiya va iqlim o’zgarishi tahdidlari alohida e’tibor talab qiladi. Farg’ona vodiysida aholi zichligi yuqori bo’lgani sababli yangi qurilishlar va sanoat zonalarining kengayishi qadimiy oazis landshaftlarini (bog’lar, kanallar) yo’qotish xavfini keltirib chiqarmoqda. Bu esa aholining fazoviy identifikatsiyasini (o’z hududi bilan bog’liqlik hissi) zaiflashtirishi mumkin. Xorazmda iqlim o’zgarishi eng katta tahdid hisoblanadi: Amudaryo oqimining kamayishi, qurg’oqchilik va tuzli shamollar irrigatsiya tizimlarini buzmoqda. Irrigatsiya landshaftlari qishloq jamoalarining ijtimoiy birlashuvi uchun asosiy omil bo’lgani uchun, ularning yo’qolishi jamoaviy hamkorlik va milliy g’urur hissi zaiflashishiga olib kelishi mumkin .

Muhokamada taqqoslash usuli orqali ikki regiondagi o’xshashlik va farqlar aniqlandi. O’xshashliklar:

- Ikkala hududda ham Buyuk Ipak yo’li ta’siri kuchli;
- UNESCO ob’ektlari mavjudligi;
- Turizm rivoji orqali iqtisodiy va madaniy foyda olish imkoniyati.

Farqlar:

- Farg’onada moddiy meros va hunarmandchilik ustun;
- Xorazmda irrigatsiya tizimlari va nomoddiy meros (Lazgi raqsi) ko’proq ajralib turadi.

Bu farqlar ijtimoiy identifikatsiyaning turli shakllarini keltirib chiqaradi va har bir region uchun alohida muhofaza strategiyasini talab qiladi. Madaniy landshaftlarni muhofaza qilish va ijtimoiy identifikatsiyani mustahkamlash uchun quyidagi integratsiyalashgan yondashuv zarur:

- Barqaror turizm siyosatini joriy etish (tashriflar sonini cheklash, ekologik standartlarga rioya qilish, UNESCO Silk Roads loyihalari asosida);
- Mahalliy jamoalarni faol jalb qilish (hunarmandlar uchun treninglar, sertifikatlash dasturlari, yoshlarga an’anaviy kasblarni o’rgatish);
- Ekologik monitoringni kuchaytirish (GIS tizimlari orqali landshaft o’zgarishlarini doimiy kuzatish, suv resurslarini boshqarish loyihalari);
- Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish (BMT, UNESCO va boshqa tashkilotlar bilan birgalikda loyihalar);
- O’zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi va Turizm qo’mitasi tomonidan “Madaniy meros va barqaror rivojlanish” dasturini kengaytirish.

XULOSA. Ushbu tadqiqot O’zbekistonning turli regionlarida, xususan Farg’ona vodiysi va Xorazm viloyatidagi madaniy landshaftlarning ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirish va mustahkamlashdagi rolini ko’p tomonlama o’rganishga qaratildi. Olingan natijalar shuni ko’rsatadiki, madaniy landshaftlar nafaqat o’tmishni saqlovchi passiv ob’ektlar, balki zamonaviy jamiyatda milliy o’zlik hissi, ijtimoiy birlashuv, avlodlar uzviyligi va fazoviy identifikatsiyani ta’minlovchi dinamik omillar hisoblanadi.

Farg’ona vodiysida Rishton sopolchiligi va Marg’ilon ipakchiligi kabi hunarmandchilik markazlari aholiga “milliy hunarmand” identifikatsiyasini berib, kasbiy-madaniy uzviylikni mustahkamlashda asosiy rol o’ynamoqda. Xorazm viloyatida esa Ichan-Qal’a ansambli, qadimiy irrigatsiya tizimlari va Lazgi raqsi kabi elementlar “qadimiy tsivilizatsiya vorislari” hissi orqali tarixiy-madaniy identifikatsiyani kuchaytirmoqda. Ikkala regionda ham madaniy landshaftlar saqlangan hududlarda aholining milliy g’ururi va ijtimoiy birlashuvi sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi.

Natijalar shuni tasdiqlaydi ki, madaniy landshaftlarni muhofaza qilish va barqaror turizmni rivojlantirish orqali ijtimoiy identifikatsiyani mustahkamlash, milliy g‘urur va avlodlar o‘rtasidagi uzviylikni ta‘minlash mumkin. Buning uchun quyidagi integratsiyalashgan choralar zarur:

- UNESCO standartlari va Silk Roads loyihalari asosida mahalliy jamoalarni faol jalb qilish;
- Barqaror turizm siyosatini joriy etish (tashriflar sonini muvofiqlashtirish, ekologik monitoring);
- GIS tizimlari orqali landshaft o‘zgarishlarini doimiy kuzatish va suv resurslarini boshqarish dasturlarini kuchaytirish;
- Hunarmandchilik va nomoddiy merosni saqlash uchun yoshlarga treninglar va sertifikatlash tizimini rivojlantirish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. UNESCO World Heritage Centre. Cultural Landscapes. – Paris, 1992. – <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/> (1992 yilgi qaror va madaniy landshaftlar ta‘rifi).
2. UNESCO. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity: Khorazm dance, Lazgi. – Paris, 2019. – <https://ich.unesco.org/en/RL/khorazm-dance-lazgi-01364>
3. UNESCO World Heritage Centre. Itchan Kala. – Paris, 1990. – <https://whc.unesco.org/en/list/543/>
4. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniy meros obyektlari ro‘yxati. – Toshkent, 2022. – 120 b.
5. UNESCO World Heritage Centre. Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor. Tentative List. – Paris, 2023. – 45 b.
6. World Heritage Site Tourism and Destination Loyalty along the Silk Road: A Study of U.S. Travelers in Uzbekistan // MDPI Sustainability. – 2023. – Vol. 15, № 10337. – P. 1–18.
7. The importance of tourism infrastructure in historical and cultural monuments of Khorezm region // ResearchGate. – 2021. – P. 1–15.
8. Uzbekistan’s Story of Identity: Heroes, Memory, and Meaning // Folkways Today. – 2025. – P. 1–15.
9. Ethno-anthropological and psychological analysis of modern inter-ethnic relations in the Fergana Valley // Taylor & Francis. – 2025. – P. 1–18.